

Nationaal Museum 'Paleis Het Loo' in Apeldoorn de tentoonstelling *Lodewijk Napoleon. Aan het hof van onze eerste koning, 1806-1810* bezochten. Aan de hand van schilderijen, beelden, meubels, gebruiksvoorwerpen, kleding, plattegronden, munten, onderscheidingen, boeken en documenten werd hier een beeld gegeven van de hofcultuur tijdens Lodewijks vierjarige bewind. Bij deze tentoonstelling verscheen een catalogus met daarin zeven bijdragen die bepaalde aspecten van het thema nader toelichten.

Na een – wat onsamenhangend ogende – algemene inleiding wordt aandacht besteed aan de talrijke paleizen waarover de koning in Holland beschikte en de tuinen die hij daarbij, met name door vader en zoon Zocher, in romantische landschapsstijl liet aanleggen. Lodewijks vorstelijke verblijven – met daarin voor de eerste maal in de Nederlandse geschiedenis een rooms-katholieke hofkapel en een troonzaal – werden ingericht in de modieuze Empirestijl. Het meubilair werd weldra door Hollandse ambachtslui vervaardigd, maar de luxe voorwerpen waren merendeels van Franse makelij. Dat gold zeker voor de karakteristieke *pendules à sujet* die in detail in een afzonderlijk artikel worden beschreven. Wat de etiquette en het protocol ten paleize betreft, richtte Lodewijk zich eveneens geheel op het hof van zijn broer in Parijs. In de bijdrage over de hofkledij wordt erop gewezen dat de dames van de Hollandse elite door de langdurige afwezigheid van koningin Hortense niet konden beschikken over een richtinggevend voorbeeld met betrekking tot de laatste mode aan het keizerlijke hof. Geheel Frans in oriëntatie was ook het bloeiende muziekleven aan het koninklijk hof: het paleisorkest bestond bijvoorbeeld voornamelijk uit Parijse musici. Bijzonder interessant, tot slot, is het artikel van George Sanders over de Orde van de Unie, die Lodewijk in december 1806 instelde. Aan de hand van veel nieuw onderzoek worden hier de programmatische uitgangspunten, het ontwerpproces van de ordekruiden en de organisatie (statuten, kleding, samenkomsten) van deze eerste Nederlandse ridderorde beschreven.

Wanneer de kritiek op Coppens' biografie van Hortense luidt dat zij te veel concessies doet om haar onderwerp voor haar lezerspubliek aantrekkelijk en toegankelijk te maken, dan moet bij *Lodewijk Napoleon. Aan het hof van onze eerste koning, 1806-1810* het tegenovergestelde worden opmerkt. De medewerkers aan deze publicatie hebben namelijk te weinig rekening gehouden met de eerdergenoemde relatieve onbekendheid van het grote publiek met dit tijdvak. In hun veelal erg specialistische en gedetailleerde bijdragen veronderstellen zij helaas te veel bekend. Verder is het bijzonder jammer dat verscheidene illustraties, waarop deze tentoonstellingscatalogus toch in belangrijke mate steunt, door de uitgever veel te donker zijn weergegeven.

A. J. C. M. Gabriëls

Wils, K., *De omweg van de wetenschap. Het positivisme en de Belgische en Nederlandse intellectuele cultuur, 1845-1914* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005, 606 blz., €49,50, ISBN 90 5356 568 X).

In 1855 hield predikant, theoloog en hoogleraar Petrus Hofstede de Groot, voorman van de Groninger Richting, een toespraak tot zijn leerlingen waarin hij probeerde duidelijk te maken wat zo kenmerkend was geweest voor de Groninger godgeleerden. Aan het slot deed hij zijn beklag over de bezuinigingen die het hoger onderwijs hadden getroffen, over de neergang van de vrije studie en over de opkomst van het studeren enkel voor het examen. Daaruit sprak een tijdgeest die hij niet waardeerde. ‘Die tijdgeest is materialistisch’, meende hij. ‘Die materialistische geest dringt ook door in de wijsbegeerte. Hier gaat hij, onder de naam van *positieve* wijsbegeerte, geest en leven doden, het onderzoek tot handtastelijke onderwerpen beperken, en de uitkomsten er van in bepaalde vormen gieten’ (*De Groninger godgeleerden in hunne eigenaardigheid*, 253-254).

Iedereen die enigszins thuis is in de negentiende-eeuwse intellectuele cultuur in Nederland kan moeiteloos meer van zulke uitlatingen aanwijzen. Niet voor niets gelden de jaren vijftig en zestig van deze eeuw als de tijd waarin het materialisme en het positivisme zich breed begonnen te maken. Toch is dit niet het onderwerp van de lijvige studie van Kaat Wils (een bewerking van haar in Leuven verdedigde proefschrift). Onder positivisme verstaat zij niet wat Hofstede de Groot met ‘positieve wijsbegeerte’ aanduidde. Zij heeft het alleen over de intellectuele stroming die teruggreep op de Franse filosoof Auguste Comte, de man die meende dat na de fasen van de theologie en van de metafysica de fase van de positieve wetenschap was aangebroken en die in zijn *Cours de philosophie positive* en zijn andere boeken de lijnen wilde uitzetten voor de geestelijke en morele regeneratie van het door revolutie verscheurde Europa. Nietzsche noemde Comte een schrandere jezuïet die de Fransen naar Rome wilde leiden via de omweg van de wetenschap en Wils neemt die karakterisering als haar vertrekpunt. En gelijk heeft ze, want Nietzsche had het scherp gezien. Ondanks al zijn verering van de positieve wetenschap was de wetenschap voor Comte geen doel op zichzelf, maar een weg waarlang een groots maatschappelijk, moreel en zelfs religieus project kon worden gerealiseerd. De denkbeelden van degenen die in België en Nederland tussen 1840 en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog dit project tot het hunne maakten zijn nu in dit boek gedocumenteerd.

Wils doet dat grondig, uitvoerig en overtuigend. Na een inleidend hoofdstuk over Comte en zijn erfenis volgen om en om hoofdstukken over België en Nederland. Het begin was aarzelend. In de jaren tot 1865 was het positivisme in Nederland nog een verschijnsel in de marge, terwijl in België het denken van Comte zelfs een valse start maakte. Maar in de periode 1865-1880 begon het comtianisme in België aan een ware opmars (vooral aan de vrijzinnige universiteit van Brussel) en kwam het ook heel nadrukkelijk in beeld in Nederland. In België leidde dat in de periode daarna tot een canonisering van het gedachtegoed van Comte, terwijl in Nederland in die periode al niet veel meer dan enkele echo’s te horen waren. Al met al kreeg het morele project van Comte dus in het Noorden veel minder voet aan de grond dan in het Zuiden, wat Wils direct koppelt – en wie zou het ontkennen? – aan de verschillen tussen de intellectuele cultuur in Nederland en België. In België kon het denken van Comte aanhang verwerven door de sterke antiklerikale

traditie, terwijl zo iets in Nederland vrijwel ontbrak; hier was de cultuur juist sterk theologisch gekleurd. België was verder veel meer georiënteerd op de Parijse cultuur (geïmporteerd soms door Franse politieke ballingen), terwijl in Nederland de Duitse wetenschap en cultuur minstens zo belangrijk waren. Die conclusies zijn op zichzelf niet opzienbarend. De parallelle behandeling van Nederland en België levert eigenlijk niets op waarvan we het bestaan van te voren niet konden bevroeden. Ook kan ik niet zeggen dat het allemaal even opwindende lectuur is; de behandeling is wel erg gedetailleerd en in haar enthousiasme voor nieuwe sporen van Comte's invloed gunt Wils zich wel erg veel zijpaden. Soms lijkt het of we behalve een geschiedenis van het comtianisme ook bijvoorbeeld een geschiedenis van de vroege sociologie in Nederland en België opgedist krijgen. Maar wie na afloop nog eens het voorwoord en het nawoord leest, zal het met haar eens zijn dat we door het spoor van Comte te volgen wel een eigentijds, niet door hedendaagse vooroordelen gestempeld beeld krijgen van de negentiende-eeuwse intellectuele cultuur in Noord en Zuid. Het veelvuldig beleden enthousiasme voor de wetenschap had een religieus en moreel gehalte dat groter is dan we ons in de twintigste eeuw herinnerden.

Toch blijft er iets knagen: is dit nu de geschiedenis van 'het' positivisme in de Lage Landen in de negentiende eeuw? Waar zijn dan de grote natuuronderzoekers en filologen die zich in hun werk strikt wilden beperken tot waarneembare feiten en daaruit afgeleide wetmatigheden en die korte metten maakten met het rond 1850 nog alom aanwezige vagelijk morele of religieuze discours in de wetenschap? Waar is iemand als de grote historicus Fruin, die toch geldt als de grondlegger van het positivisme in de geschiedwetenschap? Vrijwel alle grote namen van de negentiende-eeuwse wetenschap ontbreken in dit boek, waarin de hoofdrol juist lijkt weggelegd voor de marginale en in hun eigen tijd al vergeten figuren. Dit boek gaat niet over wat wij tegenwoordig nog positivisme noemen, en ook niet over wat Hofstede de Groot en veel andere negentiende-eeuwers onder 'positieve wijsbegeerte' verstonden. En nog veel minder over de brede beweging waar H. Stuart Hughes het over had toen hij in de klassieker *Consciousness and Society* de intellectuele cultuur aan het einde van de negentiende eeuw typeerde als 'the revolt against positivism.' Is in al deze gevallen het begrip positivisme ten onrechte gebruikt? Het lijkt mij een nogal boude bewering. Ook al muntte Comte de term positivisme, hij was voor veel positivisten niet de enige of de belangrijkste inspiratiebron. Anders gezegd: Comte was een positivist, maar niet iedere positivist was een aanhanger van Comte. Vandaar dat tijdgenoten dat onderscheid soms wel degelijk maakten, tussen het positivisme met een kleine p (het positivisme van Fruin zeg maar) en het Positivismisme met een hoofdletter P (het quasi-religieuze gedachtegoed dat terugging op Comte). In de beschrijving van Wils schemert wel eens door dat dit onderscheid bestond, waar ze namelijk over het 'ge vulgariseerde' positivisme schrijft (alsof het wetenschappelijke positivisme een verwording van het gedachtegoed van Comte zou zijn). Maar waarom worden het onderscheid en de tegenstelling dan nooit gethematiseerd? Het is alsof de schrijfster begon met het natrekken van de doorwerking van Comte's project, daarvoor de term positivisme reserveerde, gaandeweg ontdekte dat er

ook nog een geheel ander positivisme was, maar toen niet meer in staat was om dit echt een plaats te geven in haar boek. Het is andermaal een teken hoe gevaarlijk het is om intellectuele stromingen eenzijdig aan bepaalde namen te koppelen: het positivisme was meer dan de doorwerking van Comte's ideeën, zoals het darwinisme later soms maar heel weinig gemeen had met het denken van Darwin.

Klaas van Berkel

Bosch, M., *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854-1929* (Amsterdam: Balans, 2005, 819 blz., ISBN 90 5018 657 2).

'I feel happy that I have seen the 3 objects of my life come into fulfilment during my life and that I see the great value of it for a happy woman [']s life', zo blikte de 72-jarige Aletta Jacobs in 1928 terug op haar leven, in een brief aan haar Amerikaanse vriendin Carrie Chapman Catt. Jacobs benoemde de drie onderwerpen als volgt: 'the opening for women of all opportunities to study and to bring it into practice; to make Motherhood a question of desire; and the political equality for women.' Het citaat, dat op de laatste bladzijden van Mineke Bosch' biografie van Aletta Jacobs te vinden is, functioneert ook in dit boek als een terugblik. Niet alleen omdat de drie aangehaalde kwesties inderdaad centrale thema's in Jacobs' leven waren, maar meer nog omdat Jacobs' eigen omgang met haar verleden als een rode draad doorheen de volledige biografie loopt.

Dat Jacobs in 1879 Nederlands eerste vrouwelijke arts werd, maakte de thematiek van vrouw, studie en arbeid als vanzelfsprekend tot een *issue* in haar leven. Nochtans was haar toelating tot de universiteit met opvallend weinig publieke polemiek gepaard gegaan. De toelating die zij hiervoor van Thorbecke kreeg, was ingegeven door een doctrinair liberaal geloof in het individueel beslissingsrecht terzake van de vader, en niet door een bekommernis om gelijke rechten tussen mannen en vrouwen, zo betoogt Bosch. Jacobs' persoonlijke weg tot op de universiteitsbanken was wel met de nodige momenten van ontmoediging gepaard gegaan. Zonder het netwerk waar zij als dochter van een Joodse huisarts uit Groningen een beroep op kon doen, had ze de stap wellicht niet gezet. In geen geval kon zij zich toen voorstellen dat zij een halve eeuw later een ironisch-feministisch artikel zou schrijven met een pleidooi voor de invoering van een quorum voor vrouwelijke studenten aan de universiteit, vanuit de vaststelling dat deze studenten alle beurzen en prijzen in de wacht sleepten.

De tweede door Jacobs aangehaalde kwestie – moederschap als voorwerp van verlangen of keuze – was heel wat delicates van aard. Al tijdens haar studieverblijf in Londen, waar ze in contact kwam met verschillende vrouwelijke artsen, had Jacobs radicale vrijdenkers leren kennen die op malthusiaanse gronden anticonceptie bepleitten. Terug in Nederland gaf zij tijdens haar befaamde gratis spreekuur voor minvermogene vrouwen anticonceptie-advies.

Bosch betoogt op overtuigende wijze dat Jacobs' standpunt inzake geboortenbeperking in eerste instantie van een sociale en hygiënistische bekommernis om het arbeidersgezin getuigde, en slechts in tweede instantie van een feministisch engagement. Dat Catherine van Tussenbroek, de tweede Nederlandse vrouwelijke arts, haar standpunt bestreed, heeft Jacobs wellicht erg teleurgesteld. Dat Van Tussenbroek en niet zijzelf vervolgens op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 als spreekster werd gevraagd, heeft haar, zo vermoedt Bosch, uitgedaagd om als feministe naar buiten te treden. Jacobs' publicaties die nu volgden, kaartten subtiel het belang van seksualiteit in het leven van vrouwen aan, onafhankelijk van het moederschap.

Jacobs' publieke engagement op een derde terrein, dat van het kiesrecht, wijzigde haar radicale standpunt inzake seksualiteit niet, maar duwde het wel naar de achtergrond. Ook hier was het pas rond de eeuwwisseling dat Jacobs duidelijk voor een aparte 'vrouwenweg' koos, daar waar zij voordien had gehoopt via de 'mannenpolitiek' – *in casu* de Radicale Bond waarin ook haar feministische echtgenoot Gerritsen actief was – een rol te kunnen spelen. In 1903 werd zij presidente van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht en dat zou ze zestien jaar lang blijven. Haar latere jaren als erepresidente veranderden weinig aan haar statuut als grote dame van de beweging. Dat een groot deel van de biografie gewijd is aan de geschiedenis van de kiesrechtvereniging en haar internationale netwerken, heeft ten dele met het uitgebreide bronnenmateriaal te maken. Dat levert prachtige inkijken op in de nationale en internationale kiesrechtcultuur die een nieuwe vorm van politieke openbaarheid voor vrouwen creëerde.

Bosch heeft voor deze monumentale biografie geen document ongelezen gelaten en dat zullen haar soms zuchtende lezers geweten hebben. De minutieuze contextualisering die over nagenoeg elk thema wordt aangeboden, hindert de lectuur wel eens. Maar daar staat tegenover dat de auteur er dankzij deze grondige aanpak met glans is in geslaagd een biografie af te leveren die, in de allerbeste feministische traditie, de centrale figuur de-heroïseert zonder haar iets van haar fascinerend karakter te ontnemen. Bosch is met andere woorden niet in de val getrapt van wat zij elders de *geniologie* heeft genoemd. Daartoe heeft zij een aantal procedees aangewend die van dit boek een buitengewoon interessant stuk geschiedschrijving maken.

In de eerste plaats is er de wijze waarop er systematisch plaats wordt gemaakt voor de 'significante anderen' in Jacobs' levensverhaal. De boutade dat het persoonlijke leven een verklarende waarde heeft voor iemands werk, wordt hier concreet en geloofwaardig. Jacobs' hartelijke en soms ook moeilijke relaties met mede-activisten en vriendinnen, de steun en soms ook tegenwerking van mannelijke collega's en de wisselwerking met Gerritsens loopbaan worden verkend, gewikt en gewogen. Dat laatste resulteert onder meer in Bosch' suggestie dat Jacobs' kortstondig voorzitterschap van de Amsterdamse afdeling van de kiesrechtvereniging ten dele in dienst stond van de politieke ambities van haar echtgenoot, die in 1897 hoopte als radicaal voor de Tweede Kamer te worden verkozen.

Daarnaast wordt de historiografische consensus over een aantal thema's op genuanceerde wijze in vraag gesteld. Dat gebeurt bijvoorbeeld waar het de